

Hacı Xəlil, müsün şəxs, həştad beş il dünyada ömür edəndən sonra, xudavəndi-aləmin əmrini yerinə yetirməkdə idi. Bir böyük otağın ortasında Hacını üzü qibləyə uzadıb, başının üstündə molla tilavəti-Quran etməyə məşğul idi. Sağ tərəfdən Hacının övrəti əyləşib, əlində dəsmal, həzin-həzin Hacı ilə keçirdiyi günləri yada salıb ağlayırdı. Sol tərəfdən Hacının cavan oğlu kürsü üstündə oturub bikiyə gözlərini bir nöqtəyə dikmişdi və tək-tək ahi-zərd ürəyindən çəkirdi. Hacının qədim nökrəri Kərbəlayı Qulaməli iranlı, qapının ağzında ayaq üstündə durub gözlərinin yaşını abi-niysan kimi ağ saqqalından axıdırdı. Heç kəs bir söz danışmırdı, hamının gözü Hacının üzündə idi.

Hacı Xəlili böht aparmışdı və bu böhtün içində onun keçən günləri bir-bir gəlib gözünlün qabağından ötürdü. Budur, balaca Xəlil səkkiz yaşındadır. Atası qovurmaçı Səlim öz övrətinə deyir: “Övrət, bu uşağın məktəbə getmək vaxtıdır, mənim sənətim də bir elə sənət deyil ki, aparım bu yazığı da öyrədim. Meydanın ortasında baharın yağışı, qışın qarı başıma yağa-yağa; yayın istisi bir yandan və ocağın istisi o biri tərəfdən məni yandıra-yandıra mən çörək qazanıram. Bunlar hamısı mənim bisavadlığımıdır. Heç olmasa bu uşağı oxudaq, bəlkə savadı cəhətinə asan çörək qazanıb bizə rəhmət oxuya”. Xəlilin anası ərinin sözlərini bəyənib, durub bir qazan su qızdırıb Xəlilin başını yudu, birçəklərini daradı, çiyinə heybə salıb içinə para çörək qoydu, atasına qoşub “oğul, Allah özü sənə yar olsun” deyib məktəbə yola saldı.

Hacının mollası və məktəb yoldaşları bir-bir onun gözünlün qabağından keçirdilər. Budur, Mirzə Nəsim, iranlı qoca kişi yuxarı başda əyləşib, qabağında bir dəstə çubuq, qözlərində eynək, uşaqlara məşqbaşı yazmağa məşğuldur və uşaqlar divarın dibində cərgə ilə düzülüb oturublar. Kimisi dərs oxuyur, kimisi falaqqadan təzə çıxmış ayaqlarını ovuşdurub ağlayır və kimisi yoldaşlarının papaqlarından yun qopardıb manqala salır ki, bəlkə gün çıxa. Amma Xəlil özü bir küncdə əyləşib, əlində çərəkəsi, diqqəti tamamilə dərslərini əzbərləməkdədir. Ələlxüsus yadına gəlir Quran çıxdığı gün ki, atası ona bir dəst təzə libas tikdirib dedi: “Bala, Allahdan arzu edirdim sən qazancından bir çörək yeyib ondan sonra öləydin”. Atasının bu sözləri Xəlilin ürəyində bir nisgil olub, ölənədək qalmışdı; çünki atası onun qazancını görməyib, onu bir balaca bacı ilə ana əlində yetim qoyub Allahın rəhmətinə getdi.

Biçarə Xəlil on beş yaşında yetim qalıb, bir xırda savadla məktəbi tərk edib anasına və bacısına çörək qazanmaq fikrinə düşdü.

Xəlilin atasından bir balaca, iki otaqdan ibarət ev və iyirmi iki manat kağız pul qalmışdı. Bir neçə gün binəva uşaq çalışıb vuruşdu, amma heç bir yerdə özünə qulluq tapa bilmədi, axır anası görüb ki, kişidən qalan pulun çox yarısı xərclənib və hələ bu günə keçsə, pulun qalanı da qurtarsa, elə acından öləsindir. Bir gün, cümə günü bir cüt mərdanə corab bazardan alıb, oğlunu yanına salıb getdi Mirzə Nəsimin evinə. Yazıq övrət Mirzə Nəsimin övrətinin yanına gəlib bu sözləri dedi: “Xanım, bu uşaq axundun dəstpərvədsidir. Neçə il buna dərs verib, savad sahibi eləyib, indi də axundun özünə məlumdur ki, bunun atası ölüb, heç bir şey də özündən sonra qoymayıb. Bir küflət gözünlü dikib bir balaca yetimə. Bu bir cüt corabı qoy axundun qabağına, mənim dilimcə ona yalvar, degilən Allah xatirinə indiyədək bu uşağa ata olub, indi buna rəhm edib bunu bir yerə nökrəçiliyə də olsa versin ki, bəlkə ayda

beş-altı manat məvacib alıb onunla özünü və yetim bacısını saxlasın”.

Anasının bu sözləri heç Hacı Xəlilin yadından çıxmazdı, tez-tez bu sözləri övrətinə və aşnalarına deyirdi və həmişə də Mirzə Nəsibə rəhmət oxuyardı və deyirdi ki: “Mənim bir parça çörəyimin səbəbi o mərhum olur”.

Mirzə Nəsib, Xəlilin anasının danışığını o biri otaqdan eşidirdi, qoca mirzəyə övrətin sözləri qədər təsir etdi ki, gözündən biixtiyar yaş cari oldu. Hövlnak yerindən qalxıb övrətin otağına keçdi. Xəlilin anası üzünü örtüb küncə girdi və Xəlil də əlini döşünə qoyub, mollasına təzim edib ədəblə durdu. Mirzə Nəsib corabı qəbul etməyib, Xəlilin anasını xatircəm edib yola saldı və Xəlili özü ilə götürüb öz dostu Ağa Hüseyn xüşkəbarfuruşun yanına apardı.

Ağa Hüseyn bir dövlətmənd şəxs idi. İrənla böyük xüşkəbar alış-verişi edirdi. Amma bisavad olduğuna görə həmişə bir yazı bilən adama möhtac idi. Mirzə Nəsib o qədər ki bacarırdı Xəlili Ağahüseynə tərif edib təvəqqe etdi ki, onu öz yanında saxlasın. Ağa Hüseyn öz dostunun təvəqqesini qəbul edib ayda altı manat məvacibə Xəlili dükanda qulluq etməyə qəbul etdi. Hətta ona çörək və ildə də bir dəst libas verməyi həm boynuna götürdü.

Xəlil şadlığından bilmədi ki, nə tövr gəldi evə çıxdı. İndi balaca uşaq özünü kişi və külfət sahibi hiss edirdi və bu hiss onun üçün bir mayeyi-iftixar olmuşdu. Altı manat o vədə böyük pul idi; ətin beş girvənkəsi bir abbasıya, yağın pudunu üç manata verirdilər və Hacı Xəlilin yadındadır ki, altı manatla onun anası və bacısı mürəffəülhal dolanırdılar.

Xəlil başladı Ağa Hüseynə qulluq etməyə və əvvəl gündən ixlas, çapıqlıq və doğrulluq göstərdi və bunun bu sifətləri Ağa Hüseynin məhəbbətini günü-gündən ona artırırdı. Hər bir vaxt Mirzə Nəsibi görəndə Ağa Hüseyn rizaməndlik edib deyirdi ki: mən əlli ildir alış-veriş edirəm, bu cür qoçaq oğlan görməmişəm.

Bir il qulluq edəndən sonra Ağa Hüseyn Xəlilin məvacibini on manat etdi. Xəlil ağasının qulluğa qədr və qiymət qoymağını görüb, bir az da ixlas və iradətinə ona artırırdı.

Dörd il bu növlə Xəlil Ağa Hüseynə qulluq etdi və bu dörd ilin müddətində məvacibi otuz manata yetişmişdi. Bu məvacibə Xəlil nəinki ağayana dolanırdı, hətta bir-iki yüz manatadək də pul cəm edib Ağa Hüseynə tapşırığa vermişdi və Ağa Hüseyn hər mal alanda Xəlilin puluna əlahiddə mal alıb-satıb mənfəətini onun pulunun üstünə qoyurdu.

Bir gün Xəlil anasına xəbər gətirdi ki, bəs Ağa Hüseyn istəyir bunu özü ilə İrən səfərinə aparsın və iki gündən sonra yola düşsünlər. Bu xəbər anasına və bacısına nə tövr təsir elədi, heç Hacı Xəlilin yadından çıxmaz idi. İki gün balasını gözündən qoymayan ana və qardaşından ayrılmıq istəməyən bacı xəlvətdə ağlayırdılar, amma Xəlilin yanında toxtaqlıq göstərib ona tedarük görürdülər.

Səfər günü Xəlil əmisi kəlləpəz İmanı gətirib evlərində həyan qoyub anası və bacısı ilə ağlaya-ağlaya vida etdi. Biçərə övrət Quran götürüb əziz oğlunu Quranın altından keçirib dalınca bir qab su atıb ağlaya-ağlaya mənzilə qayıtdı.

Xəlil Ağa Hüseynlə bahəm varid oldular İrən torpağına. Ağa Hüseyn cəmi xüsbərə mərkəzlərini və alış-veriş yollarını ona göstərdi və axırda üzün ona tutub dedi:

- Bala, mən səni buraya özüm üçün kömək gətirmişəm. Mən, budur, neçə ildir İrana səfər edirəm. Heç bir səfərdə köməyə ehtiyacım olmayıb, ancaq sən

həmişə qulluqçuluq etməyib axırda özün üçün bir alış-veriş etmək fikrinə düşəcəksən, ona görə mən istəyirəm ki, ticarətin hər bir yolunu və qaidəsini sənə öyrədim.

Xəlil, Ağa Hüseynin bu sözlərinə bilmədi nə tövr rizaməndlik etsin. İrana əvvəl viruddan Xəlilin zəkavəti, çapıqlığı, ayıqlığı Ağa Hüseyni təəccübə gətirdi. Ağa Hüseyn öz dəstpərvərdəsinin bu qabiliyyətini görüb, artıq xoşhal olub fəxr edirdi.

Lazım olan qədər xüşkəbər alıb ulaqlara yükləyib yola saldılar. Xəlil Ağa Hüseynə soruşdu ki, nə üçün ulaqları kirayəsinə tutursan?

Ağa Hüseyn soruşdu ki, bəs necə olsun?

Dedi:

- Yaxşı olar ki, ulaqları da pulla alaqsan, tainki vətəndə həm xüşkəbarı, həm də ulaqları qazancına sataqsan.

Ağa Hüseyn Xəlilin bu sözlərini eşidib, bir az böhtə gedib dedi:

- Bala, bu maddə ki səndə var, inşallah gələcəkdə çox böyük sövdəgər olarsan. Gələn il dəxi mən gəlməyib sənə İrana tək alış-verişə göndərəcəyəm.

O il Ağa Hüseyn çox böyük nəf elədi və bu nəfi də Xəlilin ayağının sayəsindən hesab edirdi.

İkinci il Ağa Hüseyn Xəlilin əlinə böyük məbləğ verib, tək İrana göndərdi və bu səfərdə Xəlil yenə artıq diqqət və qabiliyyət göstərərək, güclü mal alıb qayıtdı və o il Ağa Hüseynin nəfi keçən ildən artıq oldu. Xəlilin bu zəhmətinə görə Ağa Hüseyn o ilin mənfəətinin yarısını ona bağışladı. Bu ildən də sonra yenə Xəlil üç dəfə İran səfərinə gedib, hər dəfə baqaidə xeyir edib qayıtdı.

Bir gün Ağa Hüseyn Xəlili çağıraraq dedi:

- Oğul, budur, neçə ildir mənim yanımda qulluq edirsən və mən də bu müddətdə sənə mənə aybaay verdiyin pullarla sənə üçün alış-veriş etmişəm. Bu gecə hesaba baxıb görürəm ki, sənə mənə səkkiz min manata qədər pulun var. Bu pulla sən özün üçün məxsus bir alış-veriş açma bilərsən. Özün də qabil oğlansan; demək olar ki, anadan dünyaya tacir gəlibsən. Mənim borcumdur sənə təklif edim, istəsən mənim yanımda qalarsan, ya ayrı iş başlamaq xahiş edərsən.

Xəlil cavab verdi ki, əmi (axır vaxtlar Xəlil Ağa Hüseynin öz xahişinə görə ona əmi deyirdi), o yaxşılıq ki indiyə qədər mənim haqqımda edibsən, mənə sənə həmişəlik qul edib və mən səndən ayrılma bilməyəcəyəm. Amma təvəqqe edirəm ki, mənə özünə öz puluma görə şərik edərsən, ta yenə bir yerdə ticarət edək.

Ağa Hüseyn Xəlilin üzündən öpüb dedi:

- Oğlum, sən ki belə istiqamətli oğlansan, Allah sənə başından tökəcək. Başqa adam səkkiz min adı eşitsə idi, o saat azıb yolundan çıxardı.

Haman il Xəlil bacısını ərə verib, özü də evlənmək fikrinə düşdü. Fikrini anasına izhar etdi və anası gedib Mirzə Nəsibin nəvəsini ona istəyib aldı (haman o qızı ki, bu saat Hacı Xəlilin yanında oturub ağlayır).

Mirzə Nəsib vəfat etmişdi və külfəti həmişə Ağa Hüseynə və Xəlildən ianə alıb dolanırdı. Xəlilin toy xərcini Ağa Hüseyn öz öhdəsinə götürüb əlavə yaxşı peşkəşlər özünə və övrətinə verdi.

Bundan sonra yeddi il Xəlil və Ağa Hüseyn bir yerdə alış-veriş etdilər. Səkkizinci il Ağa Hüseyn vəfat etdi və onun var-yoxu keçdi qaraşının əlinə, çünki Ağa Hüseynin özünün zürriyyəti yox idi.

Ağa Hüseynin vəfatından sonra Xəlil ayrılmaq istədi, hesab çəkildilər. Xəlilin

sifətlərin biridir.

Oğul! Mən sənə çox dövlət və mülk qoyub gedirəm və bu dövlətin binası mənim savadım olub. Ona görə, bala, övladın olsa bitərbiyə qoyma və elma axtaran fəqir uşaqlarına kömək elə. Çünki onlar oxuyub adam olsalar, sən onlara baxdıqca həmişə şad olub və bu şadlıqdan bir ayrı cür ləzzət aparacaqsan.

Yaman yoldaşdan, oğul, həmişə uzaq qaç. Çünki yaman yoldaş səbəbinə insan min bəlayə düşər olar, abrusu əlindən gedər, xalq arasında bədnam olar. Yəne deyirəm, aman yaman yoldaş əlindən!

Hacı Xəlilin səsi gəldikcə zəifləşirdi, axırda nəfəsi bilmərrə qət olub yavaş-yavaş dodaqları tərpenirdi. Yəqin nəsihəti qurtarmamışdı, hərçənd səsi gəlmirdi, axır qalan nəfəsi ilə ürəyini boşaldırdı. Axirüləmr nəfti qurtarmış çırağ tək Hacı Xəlil söndü, əli boşalıb Əkbərin əli xilas oldu.

Hacının evindən nalə bülənd olub, məhəllə əhlinə onun vəfatını bildirdi.

Hacı Xəlil vəfat etdi. Yeni dünyadan bir şəxs rehlət etdi ki, neçə füqərə əlini tutmuşdu, ac qarınlar doydurmuşdu. Çılpağa libas vermişdi. Ona görə bu şəxs nəinki öz xiş və əqvamının, bəlkə şəhər əhlinin əlindən getdi.

Xoş o şəxsin halına ki, öləndən sonra onun adı dillərdə diri qala və ehtiram və rəhmətlə yad ola:

Dövləti-cavid yaft hər ki, nikunam zist,
Kəz əqəbəş zikri-xeyr zində künəd namra.

Əhli-şəhr Hacı Xəlilin vəfatından müxbir olub, cəm oldular onun evinə. Aparıb nəşini dəfn etdilər və el adəti ilə üç gün baqaiddət təziyə saxlayıb, üçüncü gün Əkbəri gətirib atasının dükənini açıb əyləşdirdilər və xeyir-dua verib, "Allah səni atayın yurdunda qayim və qədim eləsin" deyib hər kəs öz evinə getdi. Bu gündən Əkbər hər bir ixtiyaratı əlinə alıb Hacı Xəlil mərhumun məsnədində əyləşdi. Əkbər dükanda əyləşib başladı alış-verişi. Bir neçə aydan sonra bir gün Əkbər dükanda ikən gördü onun qədim şkola yoldaşı Rüstəm dükana girdi, Əkbər yoldaşının gəlməyinə çox şad olub, nökrəri göndərdi çayçı dükanından çay gətirsin, əyləşdilər söhbətə.

Əkbər Rüstəmi neçə il idi görməmişdi, ona görə gözün onun üzündən kəsməyib danışığına qulaq asırdı. Amma Rüstəmin sifətində heç cavanlıq nişanəsi görünmürdü, hərçənd onun sinni Əkbərdən artıq deyildisə də yenə ondan on beş yaş böyük görünürdü. Gözlərinin, altının göyertisi onun yuxusuz gecələr keçirməyinə şəhadət edirdi.

Əkbər, yoldaşının bu neçə ildə harada olduğunu sual elədi.

Rüstəm papağı götürüb yerə qoydu və cibindən bir gümüş papiros qutusu çıxarıb Əkbərə təklif elədi və Əkbərin papiros çəkmədiyini bilib, özü birini yandırıp bir-iki qullab alıb dedi:

- Qardaşım Əkbər! Bu neçə ildə başıma o qədər qəzavü qədər gəlib ki, nə deməklə və nə yazmaqla qurtarmaz. Vallah bilmirəm haradan sənə söyləyim – Parisdənmi, Berlindənmi, Vyanadanmı və yaxud bizim Peterburqdanmı?! Sən bilirsən ki mən burada oxumaq istəməyib, atama dedim ki, gərək məni hökmən Parisə göndərəsən. Yazıq kişi də nə anlayır ki, dördüncü klasdan qaçmış heyvanı Parisin heç bir tövləsinə qoymazlar. Kişidən min manat pul vurub "ağanı Allah saxlasın" deyib

getdim birbaşa Parisə. Paris nə Paris! Yer üzünün behiştini desəm yenə xəta
eləməmişəm! Nə küçələr, nə bazarlar, nə mehmanxanalar, nə teatrlar və
kafesantlar!.. Görsən bilmərrə əqlini itirib dəli olarsan. O xanımları ki mən Parisin
kafesantlarında görmüşəm, sən görsən Məcnunə dönüb biyabanə düşərsən.
Necə xanımlar şəhbaz baxışlı, ahu gözlü, şirin hərəkətli, şəhd sözlü! Sən də
deyirsən dünya görürəm? Ərik, kişmişin şirəsinə bulana-bulana gün keçirirsən, deyirsən
ki, elə dünyanın zindəganı budur.

Bu yerdə Əkbər Rüstəmin sözünü kəsib dedi:

- Rüstəm, bağışla, sən dünyagörmüş adamsan, amma mən avamam, bəs
bir-iki dəfə kafesantan sözü dedin, o nə deməkdir?

- Kafesantan, yəni xurma çuvalı... xa-xa-xa!.. Kafesantan, yəni behiştin bir guşəsi!

O yerdir ki, orada həm ruhun ləzzət aparır, həm bədənin! O yerdir ki, orada cəmi
dünyanın qeydi yadından çıxır, yəni gözəllər məclisi, yəqin Sədidə oxuyubsan: "Bu
məcmən ki, dər ayənd şahidani dü aləm!"¹ Kafesantanda cəm olurlar Parisin
gözəlləri. Həm sənin üçün teatr gətirirlər, həm oynuyurlar, həm oxuyurlar və bir
məclis ki, hər iki dünyanın şahidləri oraya gəlirlər. Xahiş etsən səninlə şam edib
sübhədək sənə mehman olurlar. Xülasə, nə deyim, görməmişən bilməzsən. "Şənidən
key büvəd manəndi didən"². Dəxi nə ərz

eləyim, üç aydan sonra baxdım gördüm min manatdan ancaq iki yüz frank ki, eləsin
bizim pul yetmiş beş manat, cibimdə pul qalıb. Atama tel vurub min manat da istədim və
daldan bir kağız yazdım ki, hər ay mənə üç yüz manat pul göndərməsən özümü
öldürəcəyəm. Atam min manatı göndərib, sonra da bir kağız yazmışdı ki, "bala,
mənim gözümlün ağı-qarası sənsən. Dövlətim hamısı sənə qalasıdır. Mən sənə ayda
beş yüz manat da göndərim, ancaq sən oxu, adam ol və korluq çəkmə". Binəva kişi
belə fikir edirdi ki, bəli, mənim oğlum oxuyub böyük yaranal olub gələcək. Mən də
ona baxıb fəxr edəcəyəm, dəxi demirdi ki, oğlu pulu ondan ötrü istəyir ki, onun vasitəsilə
dünyadan kam alsın. Bir də sənə deyim ki, mənim atamdan axmaq kimisi dünyada az
tapılar. Belə güman edir ki, dünya ondan ötrü yaranıb ki, bazara gedib, evə gəlib
çörək yeyib, namaz qılıb yatasan. Neyləyim, bircə gecə kafesantanda əyləşə, onda
görür ki, dünya nədən ötrüdür və insan nə üçün yaranıb. Yazıq kişi, əvam kişi!

İndi, Əkbər, bircə mənə de görüm, sən nəyə lazımsan oturubsan bu fındığın,
şabalıdın içində, özünü də çəkibsən elə bilirsən adamsan? Adam deyilsən, heç zad
deyilsən! Amma mənim sənə yazığım gəlir, gerek sənə dünyanın ləzzətini göstərəm.
Sən bir fikir elə gör, bu növ alış-veriş sənin özünə, dövlətinə yaraşarmı? Atan
kişmiş, xurmaya uşaqılıqdan adət etmişdi, ona görə ayrı alış-verişə həvəsi yox idi.
Amma keçmiş zaman bir ayrı, bu zaman bir ayrı! Sən mənim məsləhətimə bax: bu dükanı
bağla, bir ayrı bəzzaziyyə mağazası aç, get Moskvadan, Peterburqdan, Parisdən mal
gətir. Eşitmək hara, görmək hara! Həm alış-veriş elə, həm də dünyadan ləzzət apar.
Əgər xahiş etsən, əvvəl səfərdə mən özüm də sənə yoldaş ola bilərəm. Sən belə
güman etmə mən işrət mədənlərindən savayı heç bir yerə bələd deyiləm. And olsun
sənin canına, elə alış-veriş elərəm ki, bir tacir bacarmıya.

Xülasə... Rüstəm öz sərgüzəştindən bu növ nəql edib Əkbərin halətini digərgun
etdi. Axır ayağa qalxıb Əkbərdən üç günün müddətinə yüz manat qərz³ alıb yola
düşdü.

Rüstəm getdi, Əkbər isə dükanda qərarı gəlməyib axşama bir-iki saat qalmış
dükanı bağlayıb evə getdi. Anası sual etdi ki, "bala, nə üçün belə tez qayıtdın?"

Cavab verdi: "Ana, başım bərk ağrıyırdı, otura bilməyib gəldim yatmağa".
Bu, əvvəlinci yalan idi ki, Əkbər anasına dedi. Əkbərin anası qalxıb istəkli oğlu üçün rəxti-xab hazır elədi və onu yatırdı və Kərbəlayı Qulaməli də başının üstündə oturub onun alnını ovmaqla məşğul oldu.

O gecə sübhədək Əkbər yata bilmədi. Çünki onun xəyalatı gah Parisin "Bolon meşəsini" və kafesantalarını, gah Peterburqun Nevski prospektini, gah Berlinin "Çökə xiyabanını" gözünün qabağından keçirirdi. Sübh Əkbər bir şiddətli başağrısı ilə oyandı və o günü naxoş olub dükana gedə bilmədi. O biri gün dəftəri qoltuğuna vurub gəldi dükana. Günorta vaxtı Rüstəm gəlib soruşdu ki, qardaş, nə üçün dünən dükanda yox idin. Cavab verdi ki, başım ağrıyırdı, naxoş idim. Çünki səndən ayrıldıqdan sonra gedib bədxab olub, sübhədək yata bilməmişəm. Rüstəm dedi ki, bu gecə də mən səni qoymayacağam yatasan; mən səni bir qəribə yerə aparacağam ki, indiyədək elə yer görməyibsən və məndən də soruşma ki, səni hara aparacağam. Gedərsən, görərsən. Get evə, faxir libasını gey, azandan bir saat keçmiş mən özüm sənin dalınca, gələcəyəm.

Əkbər cavab verdi ki, bəlkə anam razı olmadı. Bu cavaba Rüstəm qarnından yapışdı, yarım saat gülüb dedi: "Ay yazıq uşaq, hələ sən ana ixtiyarından çıxmayıbsan? Rəhmətlik oğlu, sən böyük kişisən, ana nədir, səni qurd yeməyəcək, pişik yeməyəcək! Amma indi ki belədir, deyərsən: "Rüstəm məni evlərinə qonaq çağırıb və deyibdir ki, gəlməsən inciyərəm" və söz verərsən ki, tez qayıdarsan".

Bir az da Rüstəm keçmiş günlərindən laf vurub getdi.
Axşam Əkbər evə gəlib anasından izn istədi və vədə verdi ki, tez qayıtsın. İzn alıb, təzə libas geyib Rüstəmə müntəzir oldu. Bir az vaxtdan sonra eşitdi ki, qapını dəqqilbab edirlər, bildi ki, Rüstəmdir. Çıxdı küçəyə, gördü Rüstəm bir faytonla qapıda durub. Rüstəm Əkbəri yanına alıb faytonçuya buyurdu: "Sür! Faytonçu tiri-şəhab tək sürüb bir mehmanxananın qabağında dayandı. Əkbər sual elədi ki, Rüstəm, bu nə yerdir mənə gətirdin? Mən indiyədək bir mehmanxanaya girməmişəm.

Rüstəm dedi:

- Heç danışma, sənin borcun itaətdir.

Faytonçunu yola salıb, Əkbərlə qol-qola verib pilləkəndən yuxarı çıxdı. Yuxarıda qulluqçu otağın qapısını açıb, özü iki əlini yanına qoyub, soldat misal durub onları içəri saldı. Əkbər otağa girəndə gördüki, ortalıqda ağ süfrə ilə örtülmüş mizin ətrafında iki nəfər cavan rus oğlanları və iki rus xanımları əyləşib söhbət edirlər. Əkbər belə güman etdi ki, səhvən özgə otağa giriblər, çox xəcalət çəkdi, amma Rüstəm onun çiyinə vurub dedi:

- Qardaş, bu məclisi mən qabaqca burada hazırlayıb, sənin dalınca gəlmişəm. İrəli gəl, səni aşna eləyim.

Əkbərin qolundan tutub əyləşənlərə tərəf çəkdi və oğlanlar ayağa qalxıb onların qabaqlarına gəldilər. Rüstəm əvvəl Əkbəri onlarla tanış elədi və sonra xanımlara tərəf Əkbəri aparıb dedi:

- Xanımlar, təvəqqe edirəm bu balaca ana uşağı ilə tanış olasınız, hələ bunun dodağından ana südü qurumayıb, özü də çox yaxşı uşaqdır və anasından nəhayət dərəcədə qorxur.

Xanımlar təbəssümlə ona əl uzatdılar. Əkbər burnunun ucunadək qızarıb bir tövr öz familiyasını dedi. Dərhal çay və əfliyyət mizin üstündə hazır oldu. Əkbər bir stəkan çay götürüb başladı içməyə, ancaq binəva özünü elə itirmişdi ki, bilmirdi çayı

qulağınamı, ya burnunamı içsin. Amma Rüstəm, iki nəfər rus və xanımlarla otağı bir sərçəli samanlığa döndərmişdilər. Orada olan danışıqlar, şivələr, hərəkətlər hamısı Əkbər üçün təzə şey idi. İkinci dəfə çay gələndə, Əkbər stəkanı götürüb, çəkilib kənardə bir divan üstündə oturdu. Rüstəm isə xanımların birinə göz elədi və xanım gedib Əkbərin yanında əyləşib başladı onunla şivə ilə söhbət etməyə. Biçarə Əkbər xəcalətdən bir hala düşmüşdü ki, əgər bir hazır qəbir yerdə tapsa idi, əlbəttə, təvəqqe elərdi ki, onu orada dəfn etsinlər.

Gah tərleyirdi, gah qızarırdı, gah saralırdı. Bilmirdi nə desin, nə cavab versin. Hər şeydən ağır Əkbərə yoldaşlarının xəlvət gülməyi gəlirdi. Nökər daxil olub, mizin üstünü təmizləyib başladı onun dörd ətrafına rəngbərəng şamlar düzməyə. Əkbər təəccüblə buna baxanda xanım soruşdu ki, yəqin bəs bunlardan bir şey başa düşməyirsən, görünür, sən, həqiqətən balaca uşaqsan: qoy mən səni başa salım. Bu būsət şampanski būsatıdır.

Şamları yandırandan sonra nökr gedib neçə şüşə şampan şərabı, gətirdi, şüşənin ağzı tapança kimi açılanda Əkbər səksəndi və buna da xanımlar artıq güldülər. Əkbərin yanında əyləşən xanım qalxıb iki piyalə şərab töküüb birini özü alıb, o birisini Əkbərə uzatdı, dedi:

- Təvəqqe edirəm bu piyaləni mənim sağlığıma içəsən!

Əkbər dayandı. Bilmədi nə eləsin. Məclis hamısı töküldü binəva Əkbərin üstünə ki, əgər bu şərabı içməsən, əvvəl öz avamlığını sübut edirsən və ikincisi bu xanıma özündən artıq incidirsən. Rüstəm, əlində piyalə, qalxıb üzünü Əkbərə tutub dedi:

- Qardaş, "xahi nəşəvi risva, həmrəngi cəmaət şov!"⁴ Heç danışıq yeri deyil və dayanmağın da mənası yoxdur, labüd gerek içəsən, "begir in cami-təlx əz dəsti şirin"⁵. Əkbər bilmərrə özünü itirib, bixud şərabı xanımın əlindən alıb başına çəkdi.

Məlumdur ki, hər bir günaha əvvəl qədəm qoymaq çətindir.

Əkbər şərabı içəndən sonra o biri xanım ayağa durub xahiş etdi ki, onun sağlığına da içsin. Binəva Əkbər labüd qalıb ikinci piyaləni həm boşaltdı. Sonra Rüstəm, əlində piyalə, ayağa qalxıb dedi:

- Camaat, bizim bu gecəmiz çox əziz gecələrdən oldu. Çünki bu gecə bir dünyadan bixəbər ana uşağını səvaba daxil etdik və mən bu məlum gecədə sizə söz verirəm ki, bir az sonra Əkbər kimi şürbi cəmi şəhərlərdə tapılmasın, ona görə təvəqqe edirəm ki, şeytan kargahının bu təzə fəhləsinin sağlığına içək. Əkbər qardaş, sağ ol! Qonaqların hamısı piyalələrini Əkbərin sağlığına boşaltdılar. Rüstəm Əkbəri başa saldı ki, gerek o da yığıncağın sağlığına içsin. Çünki qayda belədir. Əkbər naəlac qalıb yenə şərabı içdi. Üçüncü piyalədən sonra Əkbərin dili açılıb başladı bilafasilə danışmağa və piyalələri boşaltmağa. Axır keflənib divanın üstə yığılıb yatdı. Bir vədə eşitdi ki, bağırlar. Oyanıb gördü ki, sübh açılıb, amma yoldaşları içirlər. Rüstəm dedi:

- Əkbər, bu dəfə sənə kifayət elər. Belə-belə öyrənirsən! Ayağı bir-bir qoyarlar nərdivana.

Camaat ayağa qalxıb nökreri çağırıb buyurdular hesab gətirsin. Əkbər istədi pul versin, qoymadılar. Amma dedilər ki, gələn bu gün həmin bu mənildə sənə qonaq ola bilərik. Əkbər çox şadlıqla onları qonaq çağırırdı.

Əkbər çıxıb faytona minib yola düşdü və yolda fikir edirdi ki, anasına nə

cavab versin. Evə gəlib gördü anası yatmayıb və gecəyarısı Kərbəlayı Qulaməli iki dəfə Rüstəmin evinə gedib, hər dəfə deyiblər ki, Əkbər orada yoxdur.

Əkbər anasının sualına başladı növbənöv hədəren-pədən cavab verməyə: gah dedi Rüstəmgildə gecə keçməyinə görə yatmışdım; onun üçün elə deyiblər. Gah dedi xoş gecə olmağına görə Rüstəmlə şəhər kənarına səyahətə çıxmışdıq.

Axır, elə gördü anası onun yalanını anlayıb, dedi:

- Ay rəhmətliyin qızı, az çürüyünə çəksənə, nə çox çövrüb soruşursan! Nə vaxtadək məni uşaq kimi güdəcəksən!

Əkbərin anasına bu növ cavabı nə tövr təsir etdisə, binəva övrət o gün axşamadək ağladı və bir-iki dəfə də Kərbəlayı Qulaməliyə dedi ki, Kərbəlayı, deyəsən Hacı Xəlilin yurdunda bayquş ulayacaq! Amma Kərbəlayı cavab verdi ki, uşaqdır, beyni qandır; mən ona nəsihət elərəm, inşallah, düzələr.

Əkbər anasının məğlubə olmağından, əvvəl dilgir olub və sonra öz-özünə dedi ki: bu yaxşıdır, bundan sonra yoldaşlar mənim adımla "ana uşağı" qoyub tənə etməzlər.

Gələn həftə Əkbər Rüstəmə xəbər verdi ki, axşam məclisi tərtib eləsin və axşam anasından biizn evdən çıxıb mehmanxanaya, haman otağa gəlib gördü Rüstəm bir böyük övrət və kişi məclisi tərtib eləyib. Öyləşdilər kefə. Amma Əkbər içən deyildi. Rüstəm yeyirdi, içirdi, söhbət edirdi və hamı da, ələlxüsus xanımlar ona afərin deyirdilər. Sübhədək kef edib Əkbər min manatdan artıq pul verib evə gəldi. Evdə anası oğlunun nə yerdə olduğunu nə qədər soruşdusa da, Əkbər cavab verməyib axır qəzəbnak: "Bir yol, sənin borcun deyil!" – deyib gedib yatdı.

Binəva övrət xüffətindən naxoşluğa düşüb, bir neçə gün yatıb tanrı rəhmətinə gəldi.

Bir-iki ay anasının vəfatından sonra Əkbər dükanı bağlayıb, evi Kərbəlayı Qulaməliyə tapşırıb Rüstəmlə bir yerdə yola düşdü Moskva şəhərinə, bəzzaziyyə malı gətirib təzə mağaza qoymağa. Moskvadan yolları düşdü Peterburqa, oradan Berlina, Berlindən Parisə. Bir ay sərəsər Rüstəm Əkbəri Parisin işrətxanalarında gəzdirib öz gününə saldı və bu səyahət Əkbərə yüz min manatdan artığa durdu. Axır Parisdə bir gözəl (madam San fua adlı) xanıma bənd olub, ildə iyirmi dörd min manata danışıb və qabaqca neçə min manatlıq libas və cavahirat alıb, özü ilə vətənə gətirib mehmanxanada mənzil verdi. Və başladı evin övzanını dəyişməyə. Otaqları Yevropa qaydasına salıb, baha qiymətlərə miz və sandallarla müzəyyən edib və madam San Fua üçün bir gözəl otaq hazırlayıb köçürtdü evinə və qoca Kərbəlayı Qulaməliyə yüz manat verib rədd etdi və əvəzinə bir aşpaz, bir lakey və madam üçün bir qız qulluqçusu baha qiymətə tutdu və sonra bir fayton, bir kareta və dörd dəst Orlovski at böyük məbləğə alıb madama peşkəş elədi.

Madam San Fua Əkbərin canına bir yaman zəli olub başladı müdam onun qanını sormağa. Bir gün Əkbər evə peşkəşsiz gələndə axşamadək madam onu dindirmirdi. Hər gecə Əkbərin evində qumar məclisi qurulub, otuz minlərlə pullar uduzulurdu və hər gecə də Rüstəm öz yoldaşları ilə Əkbərin evində qonaq idi. Əkbər ticarəti əldən buraxmışdı və işi ancaq eys-işrət və qumar idi.

Bir gün Əkbər ayılıb gördü ki, atasından qalan evlərin ikisi də girov qoyulub və cibində də pul qalmayıb. Hacı Xəlildən qalan dövlətin hamısı Yevropa səyahətinə, içkiyə qumara, madamın məvacibinə və peşkəşlərinə gedib.

Axır bir gün madam San Fua Əkbərə məlum etdi ki, daha onunla ola bilməyəcək,

çünkü budur, iki aydır ona pul çatmır və peşkəş gəlmir. Xülasə, Əkbər dövləti itirib, ona sahiblik etməyə qabil deyildir.

Əkbər nə qədər ağladı, yalvardı, kar görmədi. Madam öz şeylərini yığıb mehmanxanaya köçdü. Əkbər hirsdən və xiffətdən naxoş oldu.

Rüstəm bir-iki dəfə onun yanına gəlib sonra tərəddüdü kəsdi. Axır Əkbər ona kağız yazıb təvəqqe etdi ki, bir yanına gəlsin. Cavab gəlmədi. Bir gün Əkbərə xəbər gətirdilər ki, Rüstəm madam San Fua ilə yaxınlaşıb və madamın xərci ilə, onunla mehmanxanada olur. Bu xəbər Əkbəri lap mütəğəyyir etdi.

Əkbər bir aydan ziyadə naxoş yatıb durdu ayağa. Bir gün küçə ilə gedərkən gördü bir gözəl faytonda Rüstəmlə madam San Fua çox mehriban əyləşib ona tərəf gəlirlər. Əkbər əl elədi, faytonu saxladılar. Yaxına gəlib bir güllə madama, birini də Rüstəmə vurub hər ikisini öldürdü və oradan gəlib özünü divana təslim etdi.

İki ildən sonra movqiflərin birinə varid olub gördüm qoca Kərbəlayı Qulaməli movqifin qabağında dalını divara söykəmiş əyləşib. Soruşdum:

- Kərbəlayı, sən hara, bu yerlər hara?

Dedi:

- Qurbanın olum, əlacım nədir. Qırx il atasının çörəyini yemişəm, əgər onun yaman günündə gözdən qoysam, o çörək mənim gözlərimə durar.

Dedim:

- Kərbəlayı, başa düşə bilmirəm: yaman gün nədir, çörək nədir?

Bu sözün cavabın, əvəzinə, bir ahi-sərd çəkib kənardə durmuş bir dəstə soldata əli ilə işarə etdi. Soldatlara tərəf gedib, gördüm ortalarında neçə nəfər dustaq, kimi ayağı zəncirli və kimi zəncirsiz, yerdə əyləşiblər və bir nəfər cavan oğlan baş və bığı ağarmış, bir çuvala başını söykəyib yatıb. Diqqətlə baxanda Əkbəri tanıdım, haletim dəyişdi. Üz döndərib Kərbəlayı Qulaməliyə tərəf qayıtdım.

Kərbəlayı soruşdu:

- Gördün?

Dedim:

- Gördüm, Kərbəlayı, bunu haraya aparırlar?

Dedi:

- Kəsiblər İrqut quberniyasına getsin. Mənim də əlacım yoxdur, qarabaqara dalınca sürünürəm.

Dedim:

- Kərbəlayı, sən qoca adam bir belə yolu gedəmi bilərsən?

Dedi:

- Qurbanın olum, özüm də bilirəm ki, mən heç yana gedib çıxma bilməyəcəyəm, yolda bir yerdə ölüb qalanam, amma getməsəm qorxuram qiyamət günündə Hacı Xəlilin yanına üzüqara gələm.

Bir azdan sonra demiryol qatarı gəlib movqifin qabağında dayandı. Dustaqları bir demir pəncərəli vaqona doldurublar və Kərbəlayı Qulaməli dal vaqona minib dedi:

- Qurbanın olum, salamat qal, Allah səni pənahında saxlasın.

Qatar yola düşdü və mən də məhbut onun, gözdən itənədək dalınca baxdım və bu böhtün içində Sədi mərhumun bir fərdi yadıma düşdü:

“Ba bədan yar gəşt həmsəri-Lut
Xanəndani-nübüvvətəş güm şüd”⁶.

¹Bir məclis ki, hər iki dünyanın şahidləri oraya gəlirlər.

²Eşitmək hara, görmək hara!

³Borc

⁴Biabır olmaq istəməyirsənsə, camaatla həmrəng ol.

⁵Bu acı piyaləni şirin əldən al.

⁶Lutun arvadı pis adamlarla yoldaş oldu, peyğəmbərlik xanədani itdi.

Qorodovoy Kərbəlayi Zal iyirmi beş ildən artıq idi polis idarəsində xidmət edirdi. Onun arvadı hərdənbir deyərdi:

- A kişi, sənin saqqalına nə şaşka yaraşır, nə də şapka. Gəl sən bu qorodovoyluqdan əl çək! Bir balaca alış-verişə yapış. Bir baqqal dükanı aç!

Kərbəlayi Zal cavab verərdi:

- Arvad, sən hökumətin ləzzətini anlamırsan. Əgər səni qorodovoy eyləyələr, min il qulluqdan çıxmazsan; bir də, mən iyirmi beş ildən artıqdır ki, polis qulluğundayam. Bir-iki ildən sonra pensiyam çıxacaq. Ondan sonra rahat əyləşib pensiyəni yeyərik.

Belə danışıqdan sonra arvad həmişə sakit olardı.

- Nə deyirəm, kişi, özün bil!

Bu dəfə Kərbəlayi Zalin ovqatı təlxi idi. Dəftərxanada pristav çağırılıb demişdi:

- Kərbəlayi Zal, səndən narazıyam. Sən köhnə, dünya görmüş qorodovoyсан.

Bununla belə, dünən Rusiyadan gəlmiş qorodovoy, görürsən, bomba tapır, tufəng tapır, patron tapır... Həm ağasının üzünü ağ eləyir, həm özünün. Amma sən indiyədək bir sınıq balta da tapmayıbsan. Görünür, sən də rüşvət alırsan, yəni qocalıb zay olubsan. Əgər belə getsə, bizim bir yerdə qulluq eləməyimiz tutmayacaq.

Bu sözlər bir ox olub, Kərbəlayi Zalin bu tərəfindən dəyib, o biri tərəfindən çıxdı. Axşam biki gəldi evə. Arvad soruşdu:

- Nə var?

Dedi:

- Heç, bir az başım ağrıyır.

Arvad abgüşt bişirmişdi. Gətirib qoydu kişinin qabağına. Bir-iki tikə alıb, "iştahım yoxdu" deyib yatmaq istədi. Nə qədər etdisə gözüne yuxu gəlmədi. Axır durub, bir stəkan çay içib gəldi qarovula.

Kərbəlayi Zal "Qanlı küçə" ilə "Zavallı" küçənin küncündə durub pristavın sözlərini fikir edirdi. Gecə yarısından bir xeyli keçmiş Kərbəlayi Zal gördü ki, usta Feyzulla nalbəndin qapısında bir kişi dayandı. Yedəyində də bir at, atın üstündə bir cüt çuval və çuvalın içində bir növ girdə şeylər. At sahibi ilə ev sahibi çuvalları atın üstündən ehmalıca alıb apardılar və sonra atı içeri çəkib qapını bağladılar.

Kərbəlayi Zal bu keyfiyyəti görüb öz-özünə dedi: "Daha baxtımın ulduzu parıldadı. Gecənin bu vaxtında gələn girdə şey xatalı şey ola".

O saat fit çaldı, yaxındakı qorodovoy Patap gəldi.

- Vot Patap, bomba rabatay!

- Qde?

- Dom Feyzulla bomba pirnesom.

Patap – İvana xəbər elədi, İvan – oqolodoçniyə, oqolodoçin – pristava, pristav – qalabəyinə, qalabəyi – jandarmı rəisinə. Yarım saatdan sonra usta Feyzullanın evini qazaq, saldat, qorodovoy bürüdü.

Qapını döydülər.

Usta Feyzulla çıxdı, xəbər aldı:

- Kimsən?

Dedilər:

- Aç qapını.

Qapını açan tək binəvanın dili tutuldu. Bir təhər soruşdu ki, "bəs niyə

buyurubsunuz?" Dedilər:

- Danışma, gərək sənin evin axtarılısın!

Gecə yarısı Feyzullanın arvadını, uşaqlarını ürəkqopma azarına salıb, evin altını üstünə çevirdilər. Heç zad tapa bilmədilər. Axırda otaqların birinə girib gördülər küncə iki çuval qoyulub.

Kərbəlayi Zal çuvalları görəndə tək qışqırdı:

- Barın, vot, vot bomba!

Camaat çuvalları əhatə etdi, amma yaxın getməyə heç kəs cürət etmirdi.

Deyirdilər: "İndi açılar, hamını qırar".

Yazıq Feyzulla da, qolları bağlı, bir kənardə saxlamışdılar. Feyzulla, evində bir şey tapılmadığını cürətləndi və birdən səsləndi:

- Ay ağalar, o çuvalların nəyindən qorxursunuz?

İzin verin qollarımı açsınlar, o çuvalların içindəkini bir-bir çıxarıb sizə göstərim.

Feyzullanın qolunu açdılar. Gəlib çuvalların ağzını açıb içindən beş dənə qarpız çıxartdı.

O biri çuvalda da qarpızdan başqa bir şey yox idi.

Səhər Kərbəlayi Zalı qulluqdan xaric etdilər.

Şəhərimizdə məşhur advokat Mahmud bəy əhli-kef və əhli-damaq bir vücut idi. Əhalidən, hər ürəyi darıxan, istəyəndə ki, bir qədər kefi açılsın, gedərdi Mahmud bəyin söhbətinə və həqiqət onun yanında əyləşənlər iki-üç saat dünyada qeydini yadından çıxarardı. Mahmud bəyin mənzilində lətifələr danışib gülməkdən sıvay bir iş olmazdı. Şəhərin cəmi zəriflərinin yığıncağı Mahmud bəyin mənzili idi. Bunu da qeyd etməliyəm ki, iş vaxtında hər bir kənar söhbəti atıb ciddi işə məşğul olardı. Şəhərin ən qabil advokatlarından sayılırdı.

Mahmud bəy kitaba və qəzetə aşıq bir adam idi. Çox gözəl bir kitabxanası var idi və Rusiyada çıxan qəzetlərin zübdələrinə həmişəlik abunəçi idi.

Hər vaxt gəlsə idin, masasının üstünü qəzetlərlə dolu görərdin. Dost, aşnalar çox vaxt onun yanına xüsusən qəzet oxumağa gedərdilər.

Mahmud bəyin əziz dostlarından Mirzə Əhməd, bir gün əyləşib, gözündə Mahmud bəyin çeşməyi, bir-iki saat qəzet oxuyandan sonra durub xudahafiz edib gedir.

Əhməd bəy gedəndən sonra, Mahmud bəy çeşməyi masanın üstündə görməyib, güman edir ki, Əhməd bəy çeşməyi səhvən özü ilə aparmış ola. O saat nökeri, Əhməd bəyin dalınca çeşməyi gətirmək üçün qaçırdır. Lakin nöker gedəndən sonra, Mahmud bəy qəzetləri aralayıb çeşməyi qəzetlərin altından tapır.

Nöker gəlib Əhməd bəyin qapısını döyür, Əhməd bəy çıxır:

- Qapı döyən, kimsən?

- Mənəm, Abbasqulu. Mahmud bəyin nökeri.

- Nə var, Abbasqulu! Xeyirdirmi?

- Xeyir olmamış nə var. Bəyin çeşməyini götürmüşsünüz. Ağam deyirdi

versin.

- Get ağana deyilən: qabaqca bir masasının üstünü axtarsın, sonra səni göndərsin. Çıx get. Məndə çeşmək-filan yoxdur.

Nöker qayıdıb əhvalatı ağasına yetirir.

Mahmud bəy hərçənd çeşməyi tapmışdı, bununla belə, təfrih üçün dostu Əhməd bəyi bir növ dilxor etmək fikrinə düşür.

Pəncərənin qabağında durub küçəyə baxarkən, gördü Əhməd bəyin oğlu Mehdi gedir. O saat dayandırır:

- Mehdi, sən allah, evə çatan kimi atana deginən mənim çeşməyimi göndərsin.

Mehdinin dalınca Əhməd bəyin qonşusu tarzən Qulunu görür.

- Qulu, mən ölüm, Əhməd bəyin qapısından keçəndə onun darvazasını taqqıldat. Deginən mənim çeşməyimi səhvən aparıb. Onu göndərsin.

Xülasə, o gün üç-dörd adamdan və sabahı günü yenə də bir dörd-beş adamdan sifariş edib Əhməd bəydən çeşmək istəyir.

Üçüncü gün Əhməd bəy özü gəlir Mahmud bəyin evinə. Əvvəl bir az çirtiq çalib oynayır, sonra deyir:

- Sabah gedirəm vağzala, oradan da o yana gedirəm. Hər nə bilirsən bundan sonra elə!

Bir-iki stəkan çay içəndən sonra Əhməd bəy durub gedir.

Mahmud bəy əyləşib, Əhməd bəy gedəsi yolda olan cəmi dost-aşnalarına məktublar yazıb, haman axşam yola düşən faytonlarla göndərir.

O biri gün Əhməd bəy bir fayton tutub şəhərdən çıxır. Birinci mənzilə çatan tək baqqal Kosa Baxşalı gəlir:

- Əhməd bəy, salaməleyküm.

- Əleykəssalam, kefin necədir?

- Niyə, sizin dövlətinizdən... Şəhərdən çıxanda Mahmud bəyi görmədiniz ki?

- Bir gün irəli görüşdük. Necə?

- Heç, elə budur, mənə bir kağız yazıbdır ki, guya siz onun çeşməyini aparıbsınız. Yazır ki, sənün dükanının qabağında otəcək; əlbəttə, mənim çeşməyimi ondan alıb göndərəsən!

Əhməd bəy, ovqatı təlx olmuş, cavab verir ki, qardaş, Mahmud bəy mənimlə zarafat edir. Yazgənən ki, çeşməyi masanın üstündə qoyub gəlmişəm.

Kosa Baxşalı inanar-inanmaz gedir.

Faytonçu atlara bir az arpadan, sudan verib qoşub yola düşür.

İki-üç saat yol getmiş, görür ki, bir atlı daldan sürətlə "dayan, dayan!" – qışqıra-qışqıra gəlir. Faytonçu dayanır, atlı yetişir.

- Faytonda Əhməd bəy deyilmi?

- Bəli!

- Salaməleyküm. Bağışlayın, Əhməd bəy! Sizi yoldan elədim. Sizdə Mahmud bəyin çeşməyi var. Yazıbdır ki, kor kimi qalmışam. Nə kitab oxuya bilirəm, nə də yazı yaza bilirəm. Əhməd bəy yəqin sizin evin yanından otəcək. Mənim çeşməyimi ondan alıb bir adam ilə göndərəsən.

Əhməd bəy and içib bunu da inandırır ki, bu, zarafatdır. Onda çeşmək yoxdur.

İkinci mənzildə Əhməd bəy faytondan düşüb bir nəfər aşnasını görmək üçün bazara gedir.

Nalbənd Paşa at ayağına mıx çaldıqda bunu görüb əlini saxlayır:

- Bağışlayın, siz Əhməd bəy deyilmisiniz?

- Mənəm, necə?

- Mahmud bəy kağız yazıb, onun səndə çeşməyi var, zəhmət olmasa, ver, gedən adam var, göndərim.

Əhməd bəy qeyzdən daha özünü saxlamayıb deyir:

- Mahmud bəy də qələt eləyir, sən də. Rəhmətlik uşağı, qoymazsınız yolumuzla gedək cəhənnəmə?

- Bəy, haraya gedəcəksən, get, sözüm yoxdur; daha mənim təqsirim nədir, üstümə qeyzlənirsən? Vermirsiniz, yazaram ki, vermədi.

- Yazgilən vermədi!

- Baş üstə!

Əhməd bəy nalbənd Paşadan otub aşnasının dükanına gəlir. Aşnası əvvəl bununla görüşdükdə Mahmud bəyin çeşməyini istəyir.

Əhməd bəy çatır vağzala. Karvansaranın qabağında dayanan tək, karvansaraçı

Qurbanov gəlib salam verib "xoş gəldin" deyəndən sonra Mahmud bəyin çeşməyini istəyir. Əhməd bəy bunu da başa salır ki, bu, Mahmud bəy tərəfindən yoldaşlıqda bir zarafatdır.

Bir neçə gün Əhməd bəyi dindirən olmur. Bir gecə yatdığı zaman, görür qapını bərk çırpırlar. Qapını açıb görürlər açıqkəndli Səməd yüzbaşısıdır.

- Səməd yüzbaşısı, bu gecəyarısı xeyirdirmi?

- Əhməd bəy buraya düşüb?

- Bəli!

- Ona deyin ki, onda Mahmud bəyin çeşməyi var, versin. Sabah gərək buradan poçta salıb göndərim.

Əhməd bəy dəli kimi yerindən qalxır.

- A gədə, həpənd uşağı, mən çeşmək oğrusu idim?

Səməd yüzbaşı da hər adamdan söz saxlayan deyil. Cavabında deyir:

- Həpənd oğlu sən özünsən. Mahmud bəy kimi dağdan ağır kişi məgər yalan yazır; yainki mən uşağam ki, bu gecəyarısı iyirmi verst at sürdürəm? Çox danışmaq lazım deyil. Dinməz-söyləməz çeşməyi bu saat ver. Yoxsa almamış yaxandan əl götürməyəm.

Bir qədər də köftgudan sonra, Səməd yüzbaşı çağırırlar evin içinə. Yorğan-döşək verirlər, yatır. Sübh Əhməd bəy deyir:

- Səməd yüzbaşı, məndə çeşmək-filan yoxdur. Bəlkə səhvən götürüb evdə qoymuş olam. Oğluma yazaram tapıb aparıb versin.

Beləliklə bir növ onu sakit edib yola salırlar. Xülasə, Əhməd bəy Tiflisə gedir, çeşmək istəyirlər, Gəncəyə gedir, həmçinin, Bakıya, həmçinin. Axır labüdd qalib baş götürüb Türküstanə qaçır. Burada iki il qalır. Daha Türküstanda onu dindirən olmur. İki ildən sonra yenə qayıdır Qafqaza, şəhərə getməyib, Aclar kəndinə gedib Abbas bəyin evinə düşür.

Qış gecələrinin birində Əhməd bəy və Abbas bəy buxarı kənarında əyləşib turac kəbabı yedikləri halda, görürlər qapı açıldı. Bir nəfər başı, gözü sarıqlı girdi içəri. Bu adam başlığını başından açınca tanınmır. Sifəti açılanda görürlər ki, bu, sövdəgər Məşədi Dadaşın qardaşı Ələkbərdir.

Ələkbər hərçi istəyir salam versin, soyuqdan dili tutulduğundan bacarmır. Ev sahibi qalxıb tez onun qolundan tutub, gətirib buxarının qırağında əyləşdirir. Bir azdan sonra Ələkbərin dili açılır. Ev sahibi soruşur:

- Ay Ələkbər, bu qiyamətdə nə düşübdür sənə bir belə yol at sürüb gəlmisən? Xeyirdirmi?

Ələkbər dili güclə söz tutaraq, ancaq bu cavabı verə bilir:

- Çe... çe... çe... çeşmək!

Bu keyfiyyət Əhməd bəyi bilmərrə halətindən çıxardır. Qalxır, başlayır otaqda o baş-bu başa getməyə:

- Rəhmətlik oğlu! Zarafat bir gün olar, bir ay olar, bir il olar. Tiflisə qaçdım, olmadı, Türküstanə qaçdım, olmadı... Mən başımı götürüb dünyadan da ki, qaça bilmərəm.

- Ələkbər, qadan alım, Mahmud bəyi tanıyırsan. Budur iki ildən artıqdır, mənəmlə bir çeşmək zarafatını başlayıb, sabah bu soyuğa baxmayaraq birbaşa gedərəm şəhərə, özü ilə görüşüb bu məsələni qurtararam.

Ələkbər heç vədə inanmazdı ki, Mahmud bəy kimi bir möhtərəm adam, bu qışın qiyamət günündə ona on-on beş verst yol at çapdırsın; nədir, mənim Əhməd bəylə zarafatım var. Yəqin etdi ki, həqiqət Əhməd bəy onun çeşməyini götürübdür və indi də ki, şəhərə gedir. Yəqin hesablaşar.

Səhər Əhməd bəy çay içib şəhərə rəvan oldu.

Mahmud bəy günorta, nahar etdiyi zaman bir də gördü ki, Əhməd bəy qapıdan girdi. Onun qabağına gedib həmişəki kimi başladı çirtiq vurub, atılıb oynamağa, amma

gördü ki, Əhməd bəy donmuş adam tək durub, bunun hərəkətinə cavab vermir. Birdən Əhməd bəyin gözündən yaş cari oldu və dedi:

- Ay canım, belə də zarafat olarmı? Bir-iki dəfə zarafat etdin, kifayətdir. Bütün dünyanı mənim başıma dəng etmisən. Mən bədbəxtdən nə istəyirsən? Səni and verirəm balalarının canına, atanın goruna, bir yerdə yediyimiz duz-çörəyə. Daha məndən əl çək. Qoy rahat gora baş aparım.

Mahmud bəy söz verdi ki, bundan sonra onunla işi olmasın. Ancaq dedi:

- Sən buradan gedəndə dedin: nə bilirsen elə! Mən də bildiyimi elədim. Əlimin suyunu sənə göstərdim. Bundan sonra and olsun oğlumun canına, çeşmək sözünü dilimə də gətirmərəm. Gəl öpüşək, barışaq.

Mahmud bəy və Əhməd bəy qucaqlaşib öpüşdülər və əyləşib bir yerdə nahar etdilər.

Əhməd bəy getdi.

Mahmud bəy, doğrudur, bu gündən ondan əl çəkdi, daha çeşmək sifarişini ona etmirdi. Amma bu əhvalat cəmi şəhərə yayılmışdı. Dükanlarda, bazarda, yığıncaqlarda ancaq Mahmud bəy ilə Əhməd bəyin çeşmək əhvalatından başqa bir söhbət yox idi.

Əhməd bəy bundan da diltəng olub həmişəlik xanənişin olub altı-yeddi sənə evindən çıxmadı. Şəhərdə belə danışdırlar ki, Əhməd bəy xəbti-dimağ¹ olub. Doğrudur, bunu öz ailəsindən sivay görənlər yox idi, amma hamı bunu doğru bilirdi.

Axır günlər, Əhməd bəy evinin üstündə çəkilən səlat, onun vəfat xəbərini şəhər əhlinə yetirdi.

Camaat hər yerdən dəstə-dəstə onun təşyii-cənazəsi üçün cəm oldular.

Əhməd bəyin nəşinin üstündə hamıdan çox ağlayan və "qardaş vay" – deyib başına döyən Mahmud bəy idi. Dostunun dəfni üçün hətta Mahmud bəy yüz manat da para verdi.

¹Başına hava gəlib.

Hacı Rüstəm Təzəşəhərdə mötəbər və möhtərəm bir tacir idi. Onun həmişə şüarı bu idi: “Fürsət fövt eyləməz aqıl, məgər nadan ola”. Ticarətə yeni qədəm qoyanlara nəsihəti bu idi: “Ođlum, qazancın azı, çoxu olmaz. Bir yerdə ki, qazanc yeri gördün, özünü at oraya. Deyirlər şərab alış-verişi haramdır. Boş sözdür. Bu hədisi ermənilər çıxarıblar ki, şərab alış-verişini öz əllərində saxlasınlar. Vaxta ki, şərab alış-verişində qazanc gördün, al sat! Mən özüm qoca kişi, Məkkəni, Mədinəni ziyarət etmiş və üzümü həcərüləsvədə sürtmüşəm. Vaxta ki, mən deyirəm, qəbul edin!” Hacı Rüstəm heç vaxt ömründə fürsəti fövt etməmiş. Odur ki, Təzəşəhərdə üç böyük evi, iki meyvə bađı və bir topdađıtmaz dükanı var. Bununla belə, heç bir işdə danışıb kəsişməsə, əlini cibinə salmaz. Məlumdur ki, xəzinədən gələn vergi elanının müqabilində danışıq olmaz. Hacı Rüstəm burada da çalışırdı ki, bir neçə şahı, heç olmasa bir neçə qəpik saldırsın. Görəndə ki, danışıq yeri yoxdur, kađızı verərdi ođluna:

-Ay bala, çötkəni götür, hesabla gör burada səhv yoxdur ki.

Taks-maks bilməzdi. Bazara gündə yüz taks qoysunlar, danışıb kəsişməsə idi, yarım girvənkə sođan da almazdı.

Ođluna düşəndə deyərdi:

-Bu əyyamın cavanları hər biri ildə neçə yüz manat “eh neyləyim”ə verir. Məsələn: gedir bazardan çit ya meyvə alır, gəlir evə, hesablayanda görür iki şahı artıq veribdir. O saat deyir: “Eh, neyləyim, cəhənnəmə! Durub iki şahıdan ötrü bir də dükənçi ilə çənə-boğaza çıxmayaçam ki?!” Çənə-boğaza da çıxaram, dükənçinin atasına da od vuraram. Faytona minirlər. Taksi beş şahıdır. Düşəndə baxır ki, cibində xırda pul ancaq altı şahıdır, görürsən hamısını atdı faytonçunun üstünə. Soruşsan ki, niyə faytonçudan bir şahını almadın, deyəcək: “Eh, neyləyim, atasının əti olsun”. Bu, axmaq işdir. Qoyma bir qəpiyin nahaq yerə getsin.

Vaxtından, mövqedən istifadəni həmişə cavanlara məsləhət görürdü.

Burada bir balaca haşiyə çıxıb yenə də mətləb üstə qayıdaq.

Bir nəfər maraldan nađıl edirdilər. Ələhdəhü ələlravi-vəbalı nađıl edənin boynuna, yalan-dođruluđuna zəmanət etmirəm. Yalan olsa da “əz gil saxtənd, xub saxtənd”¹. Bəli, bir nəfər maraldan nađıl edirdilər ki, o da fürsəti fövt eləməzdi. İranda çox bikar gəzəndən sonra baxır, görür ki, siğəxanalar sahiblərinə çoxlu mənfəət verirlər. Ancaq onu dayandıran bir məsələ idi. Baxırdı hər siğəxanada bir nəfər müəllim, axund əyləşib, gələnlərə siğə oxuyur. Maral molla da deyildi. Sonra görür ki, burada mollalığı artıq gərəkdir deyil. Tək bunu bilmək kifayətdir: “Müttətühü nəfsi binəfsikə, - qəbiltu!”

2

Vəssalam. Bu sözlər deyildəndən sonra qız olur siğə eləməyə gələnin halal malı. Maral savadlı idi. Təbi-şeri də vardı.

Çox fikirdən sonra mənzil kirə edib neçə nəfər küçələrdə dolanan arvadlardan oraya doldurub başına bir karlı əmmamə sarıyıb əyləşdi yuxarı başda və məşğul oldu ticarətə.

“Müttətühü nəfəsi binəfsikə, - qəbiltu!”

Bunun nəticəsi olaraq, küçələr yetimlərlə dolacaq, Cəhənnəmə dolsun. Yetimə nə var? Dəyirmanın navından salarsan, donquzluđundan diri çıxar. Yetimin üzü daşdan bərk olar. Burnunun fırtıđını yeyib böyüyəcək.

Bir neçə müddət maral bu işə məşğul oldu. Axırda İran polis adamlarının dəqiqədə bir yol gələnlərinin, “müfte” istifadə edənlərinin əllərindən tənqə gəlib, siğəxanayı bađlayıb, ađ əmmaməni ala-bəzək əmmaməyə döndərib mərsiyəxan sifəti ilə Qafqaza gəlir. Neçə il kəməli-müvəffəqiyyətlə rövzəxanlıq eləyir. Axırda doqquz yüz beşinci ilin inqilabı düşür. Hər

yerdə mətbuat işləri başlayır genişlənməyə. Camaatın təvəccöhü yavaş-yavaş mollalardan dönür. Maral o saat bunun gələcəyini görür. Əmmaməni yerə qoyub ziyalılarla yaxınlaşıb əl qoyur qəzetlərə, zamanaya müvafiq əşar yazmağa. Bununla hüsnü-rəğbət və şöhrət qazanır. Bir az keçir. İran inqilabı başlanır. Səttar xan, Bağır xan, Yefrəm xan, nəmənə xan, nəstə xan... Maral başlayır patron-tüfəng ticarətinə. Söz yox ki, burada da filan qədər para qazanır. Axır hökumət bunu tutub sürgün edir. Maral sürgündə də bikar durmur. Bir dənə baqqal dükanı açıb əyləşir.

On yeddinci ilin inqilabında vətənə qayıdıb hamını inandırır ki, o əsla ticarət etmirdi. Onun çalışmağı ancaq İran inqilabçılarına müavinət göstərmək idi. İrana göndərdiyi əslihe təşkilat malı idi və bunun üstündə də sürgün edilmişdi. Beləliklə, özünü menşeviklər partiyasına soxur. Sonra kələyinin üstü açılıb partiyadan qovurlar. Qafqazda qala bilməyib. Biri maralı Xorasanda görmüşdü. Deyirdi ki, bu saat orada siğə dəllalığı edir. Karvansaraları dolanıb zəvvarlara siğə təklif edir:

-Məşədi, siğə nə mixabi?³

Çox təcrübə etdikdən sonra hər yerin adamları nə növ arvad xoşladıklarını gözəl bilir. Məsələn, Bakıdan gələnler... Kifayətdir, təfsil başlasaq, axırda cəncələ düşərik.

Bəli, Hacı Rüstəmdən danışaq.

Hacı Rüstəmin atası baqqal idi. Hər il yay fəslində yaylağa motal, yağ almağa gedərdi. Xırman zamanı da gedib kənbəkənd gəzib nisyə yığardı. Çox vaxt oğlunu da özü ilə aparardı. Hacı Rüstəm baxıb atasının pul qazanmaq yolunda çəkdiyi zəhməti görürdü. Bir yandan da baxardı ki, İrandan keçmiş bir seyid, iki quruş mayası yox, "ya cədda!" deyib xırmanları dolanır, axşamədək bir at yükü taxıl cəm eləyir, aparır, bazarda satır, yenə düşür kəndlərə. Hacı Rüstəmin cavanlıqdan gözləri açıq idi. Baxdı ki, baqqalıqdan seyidlik xeyirlidir, nə səriştə, şecərə istəyən var, nə bir sorğu-sual edən.

Atası öləndən sonra dükanı bağlayıb başına bir yaşıl əmmamə sarıyıb başladı seyid sifəti ilə gəzməyə. Həqiqətdə pul başladı başından yağmağa.

Bir dəfə yolu, yaylağa gedən elata düşdü. Köç mənzil eləyib, heyvanları düzə buraxmışdı. Hacı Rüstəm gəlib "cəddinin payını" istədi. Köç əhli etina eləmədi. Atının yedəyindən tutub, alaçıqları bir-bir gəzdi. Bir şey olmadı. Labüdd qalıb birdən qışqırdı:

-Camaat, mənim cəddimin payını verməsəniz, sizin südünüzü qana döndərəcəyəm!

Bu sözlə dırnağının arası qırmızı cövhərlə dolu barmağını "ya cədda!" deyib bir qazan təzə sağılmış südün içinə salıb buladı. Fövrən südün rəngi qızardı.

Bu "möcüz"ü ağadan görən köç əhli, onun ayağına düşüb üzr istəyib torba dağarcığını doldurdular. Atını burnunadək yükləyib gəldi evinə.

Bir az zamanda Hacı Rüstəm atasının iki-üç dövlətincə dövlət qazandı.

Günlərin bir günündə xəbər gəldi ki, hökumət Təzəşəhər binası qoyur. Xahiş edənə pulsuz ev və bağ yeri verib, on iki il də hər bir xərəcətdən azad edirlər.

Bu xəbəri eşidib Hacı Rüstəm evi böyük oğluna tapşırıb birbaşa Təzəşəhərə üz qoydu. Yetişib gördü ki, hər yerdən ev yeri almaq üçün adam gəlib. Ətraf tamam avamstan. Bu yerdə yaxşı dövlət qayıрмаq olar. Ərizə verib həm ev yeri, həm bağ yeri alıb qayıtdı vətənə. Burada satmalını satıb aparmalını götürüb, köç-külfətini yığışdırıb köçdü, Təzəşəhərə. O vaxtdan orada sakindir; yaxşı dövlət qazanıb Məkkəyə gedib.

Mən görəndə yaşı həştadı addamışdı. Camaat arasında da böyük etibar sahibi idi.

Onun öz işlərində sərhesab olduğundan bir şey yenə nağıl edim.

Bir gün Hacı Rüstəmin dükən qonşusu, usta Həsən papaqçı gördü: budur hacı, başı-gözü sarıqlı yaman bir halda gəlir.

-Ay hacı, olmasın azar, sifətini niyə sarımısan?
-Usta Həsən, ölürem! Bu gecə səhərədək ulamışam.
-Nə olub? De görüm!
-Nə olacaq, dişim məni öldürür.
-Mən də dedim görəsən nə var. Diş ağrısının bircə əlacı var: kəlbətin. Hətta bu xüsusda atalar da deyiblər:

Qonşun pisdir, köç qurtar.
Dişin pisdir, çək qurtar.
Arvadın pisdir, boşa qurtar.
Canın pisdir, öl qurtar.

-Rəhmətlik oğlu, sənin də içini zarafat almışdır. Mən deyirəm ölürem, bu da oturub mənə qurt-quran açır.
-Axır mən nə eləyim?
-Get çəkdir qurtarsın!
-Elə mən də ona gəlmişəm. deyirlər, burada bir yaxşı ləzgi dəlləyi var. Amandır, harada olsa, gör onu tapdıra bilərsənmi?
-Ay hacı, dəllək nədir? Çağıracaqsan, gəlib bir at kəlbətininin salacaq dişinə, dartıb əngini də dişinin üstündə çəkəcək. Burada gözəl diş həkimi var. Səni aparım onun yanına. Bir dəqiqədə dişini çəkib səni rahat eləsin.
-O, mənim bir dişimi çəkməyə məndən neçə alacaq?
-Necə neçə alacaq? Nə istər, verərsən.
-Yox, qardaş, mən tacir adamam, mənim hər bir haqq-hesabım gərək aydın olsun.
-On şahı verərsən, qurtarar gedər.
-On şahı nədir, kişi? On şahıya mən on dənə diş çəkdirərəm. Bircə qulaq as, sənə başıma gələndən bir keyfiyyət nağıl eləyim. Cavan vaxtımda... Uf!.. uf!.. uf!.. Aman, aman, öldüm. Qurbanınız olum. Cavan vaxtımda (hələ buraya köçməmişdim) sağ tərəfdən, üst dişlərimdən biri bərk ağrıdı. Üstünə sağlıq, usta Həsən! Bir ağrı tutdu ki, dizin-dizin sürünüb əlimlə ot yoldum. Adam göndərdim, bazardan dəllək Məşədi Teymur vardı, onu çağırıtdım. Uf... uf... uf!.. Yenə nə yaman ağrısı tutdu bu zəhrimarin! Məşədi Teymur gəldi baxdı dedi ki: "Çəkməkdən sivay əlacı yoxdur". Dedim: "Nə bilirsən, elə!" Kəlbətini ilişdirdi dişimə, gücü gəldikcə darddı. Diş çıxmır ki, çıxmır... Yazıq məşədinin alnından tər tökülür. Hər dəndən deyir: "Ağa Rüstəm, bərk dur!" (O vaxt hacı deyildim). Deyirəm: "Durmuşam". Xülasə... Uf... uf... uf!.. Aman allah... Aman allah.. Elə ki gördü gücü çatmır, dedi: "Dur ayağa". Qalxdım ayağa. Kəlbətini bir də ilişdirdi. Bir də baxdım məşədi ayaqlarını yerdən üzüb dişimdən asılıb. Daha dişim davam eləməyib bir köklü ağac kimi yerindən qopdu. Yazıq Məşədi Teymur yerə dəyib çul kimi sərilirdi. Yalan olmasın, yarım saat o halətdə qaldı. Bir belə zəhmətdən sonra ona mən iki şahı qara pul verdim. Hər qəpiyinə bir dəfə "allah kisənə bərəkət versin!" dedi. İndi mən aparım matışkanın birinə on şahı verim? Nədi-nədi, bir az "şto-mişto" oxuyub? Bacarmayacağam.
-Ay kişi, bunun əli təmiz, ayağı təmiz, çiçək kimi. Məşədi Teymur hara, bu hara!

-Necə! Məşədi Teymurun əlindən onun əli təmizdir? Məşədi Teymur gündə üç dəfə dəstəmaz alır, amma sənın matışkan təhərət nə olduğunu bilmir... Aman!.. aman... aman... Başım çatladı!

-Danışma, dur düş qabağıma, gedək. Sən dişini çəkdirərsən, mən də bir az şirə çəkərəm. Onu görəndə deyəcəksən: dişimin otuz ikisini də buna çəkdim.

Usta Həsən Hacı Rüstəmi apardı diş həkiminin yanına.

Həkim, təmtəraqlı bir xanım, hacını əyləşdirdi kürsünün üstündə.

-Ağrıyan dişinizi göstərin!

Hacı dedi:

-Xanım, mən tacirəm; qabaqca buyur, görək nə alacaqsan?

-Dişçəkmənin taksası on şahıdır.

-Mən heç bir givrəngə kələmi taksa ilə almıram. Taksa ilə diş çəkdirəcəyəm? Sənə bircə abbası verəcəyəm, dişimi çəkəcəksən, vəssalam!

-Bura sənın dükənın deyil, çənə bazarına çıxasan. Xahiş eləmirsən, gedə bilərsən.

Hacı dayanıb fikrə getdi. Bir azdan sonra dedi:

-Eybi yoxdur, çək! Ağrıyan dişim budur.

Həkim diş çəkib qoydu yerə.

Hacı üzünü usta Həsənə tutub dedi:

-Usta Həsən! Allah sənın evini bəbad eləsin, mənı yaxşı həkim yanına gətirdin. Bu ki, baytardır. Belə də həkim olar? Allah bunun evini yıxsın!

Həkim soruşdu:

-Nə olub?

-Nə olacaq? Allah sənın bəlanı versin. Ağrıyan dişimi qoyub salamat dişimi çəkdin!

Həkim hərçi inandırdı ki:

-Özün göstərdiyin diş çəkmişəm.

Hacı söyüb-söylənib dedi:

-Di gəl, evi yıxılmışın qızı, bax ağrıyan dişim budur.

Həkim onu da çəkib yerə qoydu.

Hacı ilan çalmış tək yerindən qalxdı:

-Ay sənın adını həkim qoyub bura göndərənin atası it olsun! Ay sənə dərs verənin atası görbagör olsun! Gərək dəlləkliyini bizim başımızda öyrənəsən? Səni həkim yazanın qələmi sınısın. Yenə salamat dişimi çəkdi. Ağrıyan dişim bax budur, bu!

Həkim nə qədər and içdi isə, yenə hacı sakit olmadı.

-Adını diş həkim qoyunca, gedib özün üçün bir yüngül peşə tapa idin. Bax, zalımın qızı, ağrıyan dişim budur!

Bu dəfə həkim hacının ağrıyan dişini çəkdi. Hacı on şahı verib söylənə-söylənə çıxdı çölə və çöldə usta Həsənə dedi:

-Usta Həsən! Gördün, analar necə oğul doğub! Bax əsil ticarət buna deyərler. Dişimi bir abbasıya çəkməyə razı olmadı, mən dişin birisini ona on yeddi qəpiyə çəkdim. Bundan sonra qiyamətədək Hacı Rüstəm onun yadından çıxmaz.

¹Palçıqdan qayırmışlar, yaxşı qayırmışlar.

²Ruhanilər kəbin və siğə etdikləri zaman bu duanı oxuyardılar.

³Məşədi, siğə istəmirsən?

Cavan Əhməd on sənə idi ki, öz arvadı Güləndamla yaşayırdı. Güləndam Əhmədin həm arvadı, həm əmisi qızı idi. Bunları beşikdə ikən bir-birinə nişanlamışdılar. Əmi qızı və əmi oğlu xeyli mehriban dolanmaqda idilər. Bu on sənənin müddətində bircə dəfə də olsun aralarında nə inciklik və nə də bir dürüş danışmaq olmamışdı. Bunların bircə qəmləri var idi: övladları olmurdu. Bu övladsızlıqları hamıdan artıq onların ata-analarına təsir edirdi.

Anası qızının neçə pirə və ocağa aparmışdı. "Altıbarmaq" seyidə əlli manat verib dua yazdırmışdı. Amma bunların heç birisi bir nəticə bağışlamamışdı. Axırda oğlanın anası dedi:

- Mən oğlumun sonsuz qoya bilmərəm; gedib ona döşü südlü arvad alacağam. Bəlkə oğlumun övladı ola.

Qızın anası da pirdən, ocaqlardan əl üzdükdən sonra bu əmrə razı olub dedi:

- Yaxşısı budur ki, Güləndam özü Əhmədi evlənməyə məcbur edə; mən onunla danışaram və onu razı elərəm. Güləndam ərinin özü evləndirdikdən sonra danışmağa haqqı olmayıb dinc və dinməz oturur və əri ilə də aralarında heç bir köftgü olmaz.

Qızın anası necə ki, demişdi, elə də etdi.

Axşam vaxtı Əhməd qulluqdan evə qayıdanda əmisi qızında başqa halət gördü; gözləri Zöhrə ulduzotək parıldaırdı. Əmisi oğlu qapıdan daxil olan tək yüyürüb boynunu qucaqlayıb "marçhamarç" üzündən öpdü. Sonra başladı oynayaraq və gülərək masanın üstünə qab-qacaq düzməyə. Yemək vaxtı tez-tez ərinin üzünə baxıb, gülüb başını aşağı salırdı. Əhməd indiyədək arvadında bu haləti görmədiyindən, təəccüb edib mənasını anlamırdı.

Əhməd nahar yeyib yatmaq otağına getdi, amma hərçi çalışdısa da gözünə yuxu getmədi. Əmisi qızında gördüyü halət bir an onun gözü önündən getmirdi.

Axşam çayında Güləndam Əhmədə dedi:

- Əhməd, sənə bir söz deyəcəyəm, əgər məni sevirənsə, gərək "yox" deməyəsən.

Əhməd cavabında:

- Sənin bu gündü halətindən ürəyində bir söz olduğu aşkar görünürdü. Söylə görüm.

- Əmioğlu, bizim övladımız yoxdur və mən də açıq görürəm ki, bu halət sənə təsir edir; pəncərənin qabağında oturub küçə ilə məktəbə gedən uşaqları görəndə, ah çəkirsən...

Əhməd onun sözünü kəsdi:

- Sözün nədir, açıq söylə. Yəni bunu demək istəyirsən ki, mən gedim sənin üstünə evlənim?

- Ay əmioğlu, evlənəndə nə olar? Bir yaxşı balan olar, axşamadək oynadaram. Sən mənim canım, izin ver gedim sənə bir yaxşı, məndən də gözəl bir gəlin gətirim.

- Əmiqızı, məgər danışmağa başına söhbət qəhətdir? Əvvəla, yüz oğul-qız qurban olsun sənin bir tükünə. İkincisi, mən ömrüm olanı səndən sivi bir qadına gözümün qulağı ilə də baxmayacağam, bu barədə sən xatircəm ol. Üçüncüsü, bizim qanunumuz Şura qanunudur; bir kişi iki arvad ala bilməz. Başqa arvad almaq üçün gərək səni boşayam, bunu da ki, yerlə göy bir-birinə qovuşsa eləməyəm.

- Mən elə işi görürəm ki, Şura hökumətinin xəbərdarlığı olmaz. Qulluqçu adı ilə gətirərsən evə, sonra da molla çağırırsan, gələr evdə xəlvətçə kəbinini kəsər, heç kəsin də xəbəri olmaz.

- Bu sözü danışdın, elə qoy burada qalsın.

- Sən özün deyirsən ki, məni canından artıq istəyirsən, amma mən sənə "sən mənim canım" deyirəm, mənim sözümü yerə salırsan.

- Belə olan surətdə gəl əyri oturaq, düz danışaq. Turalım ki, mən sənin sözüne baxıb evləndim, molla da xəlvət gəlib kəbin kəsdi, aya, ondan sonra sən davam gətirə bilərsənmi?

- Niyə davam gətirmərəm? Çox göyçək davam gətirərəm. Aldığın arvadı ana-bacı kimi

İstəyəm, ondan olan uşaqları öz balalarım kimi atıb-tutaram.

- Əmiqızı, davam gətirə bilməzsən.
- Onda görünür ki, sən mənə hələ dürüst bələd olmayıbsan.
- Bələd olmağa ehtiyac yoxdur, qadınların hamısı bir təbiətdə olurlar.
- Mən sən dediklərimdən deyiləm.
- İndi, deyirsən davam gətirərəm?
- Bəli, deyirəm.
- Xub, mən səni imtahan edəyəm, görüm necə davam gətirəcəksən.

Güləndamın dili danışdırsa da ürəyi nanə yarpağı kimi əsirdi. O, fikir edirdi: "Tutaq əmioğlum evləndi. Bəlkə təzə gətirdiyi arvadı məndən çox istədi? Onda mən başımı haraya qoyaram? Çıxıb atam evinə gedərəmsə, hamı mənə tənə edər". Deyərlər: "On ilin arvadına nə oldu ki, birdən evini-eşiyini buraxıb atası evinə getdi?" Zəhər yeyib özümü öldürsəm, daha bədtər. Yenə deyəcəklər: "Görəsən nə əməli var idi ki, xalqın üzünə baxmaqdan xəcalət çəkib özünü öldürdü".

O biri gün səhər Əhməd durub evdən çıxanda Güləndam dedi:

- Əmioğlu, sözü müz sözdür, söz veribsən, möhkəm dur.
- Baş üstə.

Əhməd gedəndən sonra Güləndamın anası gəlib qızından xəbər aldı:

- A bala, ərinlə danışdın mı? Nə dedi?
- Çox danışdıqdan sonra razı elədim.
- Çox gözəl. Ancaq, bala, davamın olsun. Bircə il davam gətirsən, adət eləyəcəksən.
- Ana can, niyə davam gətirmirəm; təki onun övladı olsun. Övladsızlıq ona çox əsər edir.

Mənim də ona baxanda ürəyim yanır.

Axşam Əhməd evə qayıtdıqda gördü bir kişi əlində neçə toyuq tutub satır. Bunların içindən bir kök sarı toyuq seçib, alıb evə gətirdi. Güləndam toyuğu görəndə xəbər aldı:

- Ay əmioğlu, bu toyuğu haradan aldın, bu nə yaxşı kök toyuqdur?

Əhməd cavabında:

- Bu toyuq mənim təzə arvadımdır. Kəbininin də kəsdirmişəm. Bu saat mollağın evindən gəlirəm.

Güləndamın rəngi qaçdı. Əhmədin üzünə kədərli baxıb dedi:

- Mən sənə söz dedim, sən də mənim sözü mü lağa qoyursan? Mən sənənlə zarafat etmirdim, ürək sözü mü deyirdim.

- Heç mən də zarafat eləmirəm. Doğru söz deyirəm. Bu toyuğu apar, balaca otaqda bağla, altına da bir həsir sal.

Güləndam üzünü kənara tutaraq:

- Nə borcumdur, gətiribsən, apar, özün necə bilirsən rahat elə.

Əhməd ürəyində gülərək, sarı toyuğu aparıb balaca otaqda altına bir parça həsir salıb bağladı. Sonra arvadının yanına gəlib xəbər aldı:

- Əmiqızı, düyü torbası haradadır? Yerini de, bir az düyü çıxarıb aparım verim toyuq yesin. Yazıq acdır.

- Mən nə bilim düyü torbası hansı cəhənnəmdədir. Get dolabı axtar.

Əhməd gülərək dolabdan bir ovuc düyü götürüb, aparıb toyuğun qabağına atdı.

Gecə yatmaq zamanı gələndə, Güləndam Əhməddən xəbər aldı:

- Bu evdə yatacaqsan, yoxsa balaca otaqda?

- Balaca otaqda.

Güləndam rəxti-xab götürüb getdi balaca otağa. Toyuğun yanından ötəndə ona bir təpik vurdu. Əhməd toyuğun civiltisini eşidib səsləndi:

- O toyuq niyə cığıldadı? Ona nə elədin?

Güləndam cavabında:

- Mən nə bilim niyə cığıldadı. Gəl özün xəbər al. Mən ki, toyuq dili bilmirəm.

- Ona güldən ağır söz deyərsən, ya bir əziyyət edərsən, aramızda inciklik olar.

Güləndam otağa qayıdarkən gözünün yaşını sildiğini Əhməd görüb bir söz demədi. On sənənin müddətində onların aralarında belə danışmaq olmamışdı.

Əhməd gecə balaca otaqda yatdı.

Güləndam isə gecəni sübhədək ağlayaraq keçirdi. Gecə tez-tez durub, balaca otağın qapısından qulaq verib, Əhmədin bərk yatdığını yəqin edib yenə yerinə qayıdırdı.

Əhməd sübh tezdən gördü Güləndam yoxdur. Ora-buranı arayıb, çıxıb getdiyini bildi. Özü üçün çay tədarük edib içib getdi qulluğuna. (Əhməd kooperativ dükənində pirkeşik idi).

Güləndamın anası öz evində oturub çay içirdi. Birdən qapı açıldı. Güləndam hirsli-hirsli daxil olub bir söz deməyərək əyləşdi. Anası xəbər aldı:

- Ay qız, bu tezliklə xeyirdirmi? Gözlərin niyə belə qızarıbdır? Yoxsa Əhmədlə dalaşıbsan?

- Nə işim var dalaşam? Əhməd özlüyündə, mən də özlüyümdə.

- Axır yenə bir dürüst danış görüm, nə var? Sən sözsüz deyilsən.

- Nə olacaq? Gecə-gündüz məni dəng eləyib, "ərini evləndir, ərini evləndir" deyirdin. İndi odur, itin birini gətirib mənim başıma mindiribdir. Mənə də deyir: "Onun yanından ötersən, vay sənənin halına", on illik yoldaşını bir sarı itə dəyişibdir. Buna dözmək olar?

- Ay qız, sarı it nədir? Yoxsa sarı saçlı qız alıbdır? Bu əyyamın cavanlarında din yox, məzhəb yox, onlardan hər nə bəd əməl desən baş verər. Vay mənim başıma daş düşsün! Mən məgər belə demişdim? Qızcığazımın günü qara olacaq!

Qız dedi:

- Hamısını sən elədin. Dinc-dinməz evimizin içində oturub dolanırdıq. İndi mən gəlmişəm, daha o evə qayıtmayacağam. Qoy sarı donuzun günü xoş keçsin.

Anası dedi:

- Qızım, yerindən oynama, bir neçə gün səbir elə görək nə olur? Dur get evinə, ərinə nahar

hazırla. Təzə gəlin sənın qab-qazanının yerini bilmir. Axşam mən də gələm görün o kimin qızıdır? Nəçidir? Ondan sonra nə lazımdır, elə edərək. Əgər ərin evində oturmaq sənə mümkün olmasa, nə etməli, gəlib ananın evində oturarsan. Hələlik, yaxşı bala, dur get evinə.

- Mən o evə qayıtmayacağam. Bu saat buradan durub birbaşa gedəcəyəm “zaqsa”, ərizə verib boşanacağam. - Mənim sözümə bax, yaxşı qızım, “zaqs” durub, sən durubsan. Lazım olsa mən də sənle bir yerdə “zaqs”a gedərəm. Dur get, bu günlük bir təhər davam elə. Sabah hər iş düzələr.

Gülendam anasının çox təkidindən sonra durub evinə getdi.

Əhməd evə qayıdıb, Gülendamı ağlayan görüb dedi:

- Əmiqızı, nə üçün ağlayırsan? Sən dedin evlən, mən də sənın sözüne baxdım. İndi bu ağlamağın mənası nədir?

- Heç ağlayıb eləmirəm. Gəl otur naharını elə.

- Nahardan qabaq qoy bir sarı toyuğun qarnını doyurum. Mən bilirəm sən ona bircə dənə düyü də verməyibsən.

Əhməd dolabdan yenə dən götürüb, aparıb toyuğa verdi. Sonra toyuğun altındakı həsiri çıxarıb, çöldə təmizləyib, gətirib altına saldı. Ondan sonra əlini yuyub, gəlib nahara əyləşdi, arvadının səhər onu çaysız qoyub getdiyi haqqında bir söz demədi.

Nahar təzəcə qurtarmışdı. Gülendamın anası daxil oldu. Əhməd həmişəki kimi cəld qalxıb: “Ana, buyur, buyur” deyərək qayınanasına yer göstərdi.

Gülendamın anası:

- Ananın evi yıxılsın, - dedi. – Mən dedim özüm gəlim sənə bir halal süd əmmişin birini gətirim, demədim get o küçədə gəzən sarısaçların birini gətir, mənim qızımın başına çıxart.

- Ana can, sarısaç nədir? Necə sarısaç, haradadır sarısaç?

- Sən bilirsən haradadır, mən nə bilim.

- Di gəl o sarısaçı sənə göstərim, gör nə gözəldir. Səni inandırırım ki, sənın ürəyincə olacaq, onu gördükdən sonra məni məzəmmət etməyəcəksən... Bircə bu balaca otağa gəl.

Bu sözlə qayınanasının qolundan tutub balaca otağa çəkib, küncdə bağlanmış sarı toyuğu göstərib dedi: - Aldığım, bax, ana can, budur!

Gülendamın anası toyuğu görüb acıqla gileyləndi:

- Məni ağbırçək vaxtımda elə salıb oynadırsan? Mənim qızım bu toyuğun üstündə sənle dava çəkir? Məgər mənim qızım dəli-divanədir?

- Ana can, özüm ölüm ki, alıb gətirdiyim budur. Çağır qızın özündən xəbər al. – Bunu deyib Gülendamı səslədi.

Gülendam içəri daxil olduqda, anası xəbər aldı:

- Ay qız, dediyin sarısaç haradadır?

- Sarısaç yoxdur, elə bu sarı toyuğu deyirəm. Doğrusu, ana can, bu evdə ya mən oturacağam, ya sarı toyuq!

Əhməd üzünü arvadına tutaraq dedi:

- Əmiqızı, mən sənə deyəndə ki, evlənilib başqa bir arvad gətirsəm, davam eləməyəcəksən, deyirdin “çox gözəl davam edərəm”. Mən də sənə sübut etmək üçün bu toyuğu gətirdim. İndi bil ki, sarı toyuğa davam gətirə bilməyən, həqiqi arvada heç davam gətirə bilməz. Dur bir az düyü yu, axşama plov bişir. Bu sarı toyuğu da onun başına qoyub ləzzətlə yeyək. Anan da bizdə qonaq qalsın.

Əhməd bunu deyib, sarı toyuğu mətbəxə aparıb başını kəsdi.

Axşam ər, arvad, qayınana şirin söhbət edərək toyuq-plovu ləzzətlə yedilər.

O gündən evlənmək məsələsi həmişəlik aradan qaldırıldı.

